

GALATA SARAYI

Enderun'a
ve Kapıkulu Sipahi Ocağı'na
öğrenci ve aday yetiştiren
en uzun ömürlü saray mektebi.

Osmanlı devlet teşkilâtının idarî ve askerî birimlerine liyakatli kadroların yetiştirilmesi kuruluş devrinden itibaren önemle üzerinde durulan bir husus olmuş, bu ihtiyacı karşılamak için bir taraftan daha önce açılan mekteplerin kapasitesi genişletilirken diğer taraftan da yenileri hizmete sokulmuştur. Kuruluş devrinde Edirne Sarayı'nda, İstanbul'un fethinden sonra Eski Saray'da ve Yeni Saray'da (Topkapı Sarayı) teşkil edilen Enderun bu maksatla açılmıştı. Ancak bunların, fetihlerle sürekli olarak büyüyen devletin ihtiyacını karşılamaması üzerine idareci yetiştiren yeni kurumlara ihtiyaç duyuldu. II. Bayezid'in yaptırdığı Galata Sarayı, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Vezirîâzam İbrâhim Paşa tarafından inşa ettirilen saray ve bir süre hizmet veren İskender Paşa Sarayı birer mektep özelliği kazandı.

II. Bayezid'in Galata Sarayı'nı kurup mektep haline getirmesi yerleşmiş bir menkıbeye dayandırılır. II. Bayezid, saltanatının (1481-1512) ilk yıllarında o zaman ağaçlar ve koruluklarla kaplı olan Galata'da avlanmak için gezinirken ağaçlar ve gül fidanları arasında bir kulübe görür; içeri girdiğinde Gülbaba adlı bir velî ile karşılaşır. Sohbetinden çok memnun kaldığı bu velînin bir isteği olup olmadığını sorunca ihtiyar, "Padişahım! Şu tepeciğe bir mektep kur da orada okuyup yazanları hizmet-i hümayununda istihdam et" der. Bunun üzerine Gülbaba'nın gösterdiği arsanın etrafı duvarla çevrilerek bir cami ile ikişer yüz talebenin öğrenimine elverişli üç koğuş, her

koğuşa birer hamam, mutfak, zâbitan dairesi ve diğer ihtiyaç birimleri inşa ettirir (Atâ Bey, I, 72-73). Bu menkıbenin doğru olup olmadığı bilinmemekle birlikte Galata Sarayı'nın II. Bayezid döneminde bir saray olarak kurulduğu söylenebilir. Buranın esaslarının konulup düzenli bir saray mektebi haline getirilmesi ise Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman zamanında gerçekleşmiştir.

Galata Sarayı, Enderun'a aday yetiştiren eğitim müesseselerinin en gelişmiş ve itibarlı olanıydı. "Oğlan" denilen gençler esas itibarıyla devşirme menşeli hıristiyan çocukları olup müslüman Türk aileleri yanında Türk-İslâm âdetlerini öğrenip Galata Sarayı'na alındıktan sonra diğer saray mekteplerinde olduğu gibi sıkı bir disiplin altında eğitime başlardı. Gençlerin saray âdabını öğrenmeleri, giyim kuşamları, dersleri takibi, hocalarla ve kıdemli talebe ile münasebeti, spor faaliyetleri vb. hep bu disiplin esasına göre olurdu (a.g.e., I, 138-139).

Bu mektepte görülen dersler belirli seviyede din ve dil dersleriyle (Türkçe, Arapça ve Farsça) kıraat, hüsn-i hat ve müzik idi (a.g.e., I, 72; Baykal, s. 106). Silâh kullanma, cirit ve diğer geleneksel sporlar da öğretilmekteydi. Başarılı öğrenciler devamlı şekilde taltif edilirken başarısız olanlar cezalandırılırdı. Galata Sarayı en ihtişamlı günlerini Kanûnî'nin saltanatı döneminde yaşamış, itibarı çok artan mektebe Türk ve müslüman çocukları da belli nisbette alınmıştır.

Derslerinde başarılı olan adaylar Enderun'a geçme (çıkma = bedergâh) hakkını elde ederlerdi. İkinci derecedeki adaylar ise Kapıkulu Sipahi Ocağı'na alınırdı. Çıkmalar belirli aralıklarla ve sıkı bir denetim altında yapılır, bununla ilgili bütün muameleler padişaha arz edilir ve onun tasvibiyle kesinleşirdi (Uzunçarşılı, s. 304). Bu işleri Galata Sarayı ağası düzenlerdi. Böylece yetenekli ve çalışkan adaylar Enderun'da Büyük ve Küçük odalara ve nâdiren de Seferli Koğuşu, Doğancı Koğuşu, Kiler, Has ve Hazine odalarına geçerler; diğerleri ise kapıkulu süvarilerinin ulûfeciyan ve gurebâ bölüklerine katılırlardı. Bir ara çıkma sadece Galata Sarayı'na münhasır kaldıysa da daha sonra diğer saraylara da teşmil edildi. Çıkmaların gecikmesi halinde isyana kadar varan büyük huzursuzluklar yaşanırdı. Bu tür huzursuzluklar bu mekteplerin gözden düşmesine, hatta bir süre kapatılmasına bile sebep olmuştur.

Galata Sarayı'nda Küçük, Orta ve Büyük adlarıyla anılan üç koğuşlu bir öğretimin bulunduğu, öğrenim süresi için muayyen bir müddet belirtilmemekle birlikte bunun ortalama on yıl kadar sürdüğü kaynaklardaki ipuçlarından anlaşılmaktadır. Sınıflardaki talebe mevcudu da zaman içinde nisbetsiz şekilde artıp eksilmiştir. İsmail H. Baykal'ın Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki bir kaynağa dayanarak verdiği tabloya göre 1715-1833 arasında sınıflardaki toplam talebe sayısı 180 ile 600 arasında değişmiştir (TSMA, nr. D. 2110; Baykal, s. 111). Ancak bu istatistiğin Galata Sarayı'nın gerileme dönemlerine ait olduğu göz önünde tutulmalıdır.

Bu mektepte ulemâ zümresinden yetenekli hocalar ders vermişler (Şeyhî, II, 616), bunlar terfi edip Enderun'da boşalan hocalıklara geçerek sarayın Birun ricâli arasında yer almışlardır. 1503 tarihli bir muhasebe raporuna göre o sırada Galata Sarayı'nda beş hoca görev yapıyordu.

Galata Sarayı'nın idaresi akağalardan seçilen ağanın nezâretinde bulunuyordu. İdarede sıkı bir hiyerarşi vardı. Onun altında Galata Sarayı kethüdâsı, onun da altında odalara (koğuş, sınıf) nezâret eden üç kethüdâ mevcuttu. Ayrıca her odada odabaşı, nöbetçi başı, hamamcı ve başhaseki adıyla görevliler bulunmaktaydı. Galata Sarayı ağası terfi edince Topkapı Sarayı'na geçirdi. Ağaların yetki ve sorumlulukları büyüktü. Mektebin asayiş, faaliyetlerin düzenli yürütülmesi yanında Galata Sarayı'na ait bütün vakıfların nezâreti de bu ağalara aitti. Galata Sarayı'nın bilhassa ağalar tarafından kurulan zengin arazi, bina ve para vakıfları vardı. Vakıfların gelirinden hem vakıf personelinin masrafları hem de eserlerin tamir masrafları karşılanırdı (İsfendiyyaroğlu, s. 393-394). Bunun dışında Beyoğlu ve Galata semtlerinin güvenliğinden de belirli ölçüde ağalar sorumlu idi. Bölgenin idaresi ve asayişle ilgilenen Galata kadısı, voyvodası ve subaşı yanında Yavuz Sultan Selim zamanından beri saray ağasına da bu konuda belli bir sorumluluk yüklenmişti (a.g.e., s. 147, 393-394). XVII. yüzyıl sonlarında bu bölgenin yabancı elçi, balyos ve müste'men taifesinin oturduğu mütena bir semt olması üzerine Galata Sarayı ağasının her gün ikinci namazından sonra baltacı ve yedekçilerle "kola çıktığı" bilinmektedir (Râşid, IV, 32).

Gülbaba'nın
mezar taşı

Galata Sarayı, tarihinde bazı kesintilere uğrayarak belirli sürelerle medreseye çevrilmişse de bunun tarihleri ve medrese müderrislerinin seviyesi konusunda verilen bilgileri birbirini tutmamaktadır. Bunlardan en iyi bilineni 1686 yılında gerçekleştirileni olup bu değişiklikte Galata ve İbrâhim Paşa saraylarının muhtelif seviyelerde birkaç medreseye çevrilmesine karar verilerek mevcut talebe Enderun'a ve süvari bölüklere nakledilmiş, buralara müsile-i Süleymâniyye, hâmise-i Süleymâniyye derecesinde müderrisler tayin edilmiştir (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 68; Râşid, IV, 31-32; Şeyhî, I, 504). III. Ahmed devrinde Galata Sarayı köklü tamirat, ilâve ve değişikliklerle yeniden mektebe dönüştürüldü. Bunda, kendisi de bu mektepten yetişmiş olan Çorlulu İbrâhim Paşa'nın hayli emeği vardır. I. Mahmud Galata Sarayı'nda bir kütüphane kurmuştur (bk. GALATASARAY KÜTÜPHANESİ). XIX. yüzyılın başlarına kadar Galata Sarayı önemsiz değişikliklerle bu statüsünü korumuş, II. Mahmud'un çok değer verdiği mektep 1817'de meşhur Tophane yangınında tamamen harap olduktan sonra padişah tarafından 1821'de yeniden yaptırılarak tekrar saray mektebi haline getirilmiştir. Sürekli değişikliklerin yaşandığı bu dönemde Galata Sarayı da bundan etkilenerek 1835'te dağıtılmış, kısa bir süre sonra burada Mekteb-i Tibbiyye-i Şâhâne (Galata Sarayı Tibbiyesi) kurulmuştur. Sultan Abdülmecid Mekteb-i Tibbiyye'yi Haliç'teki Humbarahâne binasına naklederek Galata Sarayı'nı yeniden açmış, ancak bu da uzun ömürlü olmamış, nihayet burada 1868'de tamamen farklı bir hüviyet ve programla Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi açılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

T SMA, nr. D. 2110, E. 779, 5098, 5393; BA, AE, Kanûni, nr. 24; BA, Cevdet-Saray, nr. 239, 5907; Selânikî, *Tarih* (İpsirli), I, 212; II, 441; Silâhdar, *Tarih*, I, 648; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 68; Râşid, *Tarih*, IV, 31-32; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, I, 504, 620; II-III, 616; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi*, II, 31, 57, 190; Hızır İlyas, *Letâif-i Enderûn*, İstanbul 1276, s. 188; Atâ Bey, *Tarih*, I, 72-73, 78, 96, 138-139, 146, 164-165; III, 106; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 302-306; İsmail H. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, İstanbul 1953, s. 98-114; Fethi İsfendiyoğlu, *Galatasaray Tarihi I*, İstanbul 1952, tür.yer.; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar", *İFM*, XIX (1956), s. 227, 233.

MEHMET İPŞİRLİ

GALATASARAY KÜTÜPHANESİ

I. Mahmud tarafından Galata Sarayı Mektebi'nde kurulan kütüphane.

II. Bayezid tarafından kurulan, III. Ahmed devrine kadar birkaç defa kapanıp açılan, nihayet III. Ahmed tarafından yeniden imar ve ihya edilen Galata Sarayı'nda I. Mahmud döneminde meydana getirilmiştir. I. Mahmud'un, daha önce I. Ahmed ve III. Ahmed tarafından mektep öğrencilerinin istifadesi için vakfedilen kitapları kendi vakfettiği kitaplarla birlikte 1167'de (1753) saraydaki büyük oda karşısında yaptırdığı kütüphane binasına yerleştirmesiyle kurulmuş olup kütüphane binası 1168 Muharreminde (Ekim 1754) yapılan bir merasimle açılmıştır. Kütüphanenin yanına inşa ettirilen dersane öğretim dışında okuma salonu olarak da kullanılmıştır. Saraydaki üç koğuşun hocalarının en kıdemlisi kütüphane hocalığına tayin edilerek burada düzenli bir öğretim faaliyeti de başlatılmıştır.

Galatasaray Kütüphanesi'nin organizasyonu, vakfiyesinden anlaşıldığına göre diğer vakıf kütüphanelerinden farklı bazı özellikler göstermektedir. Kütüphanenin idaresi, Galata Sarayı'nın idaresinden sorumlu silâhdar ve sarayın ağasına verilmekte, fakat personelin tayini ve değiştirilmesiyle ilgili hususlarda kütüphane mütevellisinin haberdar edilmesi istenmektedir. Kütüphanede görevli üç hâfiz-ı kütübün saraydaki 1, 2 ve 3. odalardan olması şart koşulmaktadır. Ayrıca dersîâm, şeyhülkurrâ ve üç odanın muallimlerinden meydana gelen öğretim kadrosunun da kütüphane personeli arasında yer aldığı görülmektedir.

Galatasaray Kütüphanesi'nin kitapları bilinmeyen bir tarihte Ayasofya Kütüphanesi'ne taşınmış, 1253 (1837) yılında kurulan bir komisyon bir kısmını Fâtih Kütüphanesi'ne göndermiş, 425 kitabı da Ayasofya Kütüphanesi'nde bırakmıştır.

Bir okul kütüphanesi oluşundan dolayı bu kütüphanede gramere ve şerhe dair çok sayıda eser bulunmaktaydı. Kütüphanenin edebiyat bölümünde divanların, tarih bölümünde de kroniklerin zenginliği dikkati çekmektedir (bk. Galata Sarayı Kütüphanesi Kataloğu, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 5).

BİBLİYOGRAFYA :

Fethi İsfendiyoğlu, *Galatasaray Tarihi I*, İstanbul 1952, s. 60-61, 113-121, 243-244, 267-278; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 95-96, 133, 189, 229-230, 243; Müjgan Cumbur, "Onsekizinci Yüzyılda Bir Okul Kütüphanesinin Açılışı", *TKDB*, VIII/1-2 (1960), s. 1-5.

İSMAİL E. ERÜNSAL

GALATASARAY MEKTEB-i SULTÂNİSİ

Fransız eğitim sistemine göre 1868'de İstanbul'da açılan orta dereceli öğretim kurumu.

Türk eğitim tarihinde önemli bir yere sahip olan Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi, Tanzimat devrinde eğitim alanında gerçekleştirilen faaliyetler sonucu kurulmuştur. 28 Şubat 1856'da yayımlanan Islahat Fermanı uyarınca Avrupa'ya öğrenci gönderildiği gibi, Fransız programına göre eğitim yaparak devlete hariciyeciler ve yabancı dil bilen subay yetiştirmek üzere Paris'te 1857'de Mekteb-i Osmânî açılmıştı. Ancak bu okul beklenen sonucu vermediği için 1864'te kapatıldı. Daha sonra öğrenci gönderilmesinden de vazgeçildi. Onun yerine, daha az masrafla daha çok öğrenci yetiştirmek üzere İstanbul'da Batılı anlamda yeni bir okul açma düşüncesi ortaya çıktı. Maarif nazırlığında 1864'te kurulan Meclis-i Kebîr-i Maârif'e Rum, Ermeni, Katolik, Protestan ve Müsevî cemaatlerinden seçilmiş eğitimciler de tayin edilerek Osmanlı milliyeti ideolojisini geliştirme yönünde ilk önemli adım atılmış oldu. Fakat Islahat Fermanı'nın ilân edilmesinin üzerinden on yıl geçmesine rağmen Osmanlı hükümetinin ciddi olarak ıslahata girişmediğini öne süren Avrupa devletleri, 1867'de Osmanlı Devleti'nin mukadderatını yeniden tartışmaya açtılar.

Fransa, Islahat Fermanı'nı yeterli sayarak çeşitli zümrelerin kaynaştırılması fikrinde ısrar ediyordu. Bu kaynaşmayı da ancak Türk unsurunun gerçekleştirebileceğini, zira Osmanlı toplumunu oluşturan on beş yirmi unsuru bir arada tutabilecek tek bağın Türkler olduğunu ve Türk unsuru yok olursa Osmanlı Devleti'nin dağılıcağını söylüyordu. Yapılacak işin müslümanları gayri müslim tebaaya yaklaştırmak olduğunu belirterek bunun için Bâbü'lî'nin Islahat Fermanı'nı uygulaması konusunda zorlanması gerektiğini ileri sürüyordu. 22 Şubat 1867'de Bâbü'lî'ye bir muhtıra veren Fransa